

Ewa Rajewska

 <https://orcid.org/0000-0002-8561-0638>

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Poznań, Polska

Polski zwrot ku tłumaczom. Translatorskie manifesty, parateksty, polemiki, *coming outy*

The Polish Turn Towards Translators.
Translational Manifestos, Paratexts, Polemics, Coming-Outs

Abstract: This article examines the current state of Polish translational life in the context of the heightened visibility of translation as both an artistic activity and a subject of reflection, in translation studies as well as in literary-historical and literary-critical terms. It describes the specificity of the “Polish turn towards translators,” different from the analogous tendency in Western translation studies: the Polish turn occurred under different circumstances than in the West, in a situation of the book market’s liberalisation after 1989, a multiple increase in demand for translation services, a decline in their quality, a decrease in the prestige of the profession, and subsequently saturation of the market and increased translational competition, as well as – which is very significant – not without the involvement of the translators themselves. The text highlights the most important monographs and essay collections in translation studies, including books with interviews, biographies of translators, as well as manifestos and discussions from recent years.

Keywords: translation studies, literary translation, Translator Studies, translator’s turn, turn towards translators

Abstrakt: Artykuł diagnozuje najbardziej współczesny stan polskiego życia translatorskiego w kontekście wzmożonej widoczności tłumaczenia jako działalności artystycznej oraz jako przedmiotu refleksji: przekładoznawczej, ale także historyczno- i krytycznoliterackiej. Opisuje specyfikę „polskiego zwrotu ku tłumaczom”, inną niż analogicznej tendencji w przekładoznawstwie zachodnim: polski zwrot dokonał się w okolicznościach odmiennych niż na Zachodzie, w sytuacji uwolnienia rynku książki po 1989 roku, wielokrotnie zwiększonego zapotrzebowania na usługi tłumaczeniowe, spadku ich jakości, obniżenia prestiżu zawodu, a następnie wysycenia rynku i nasilenia się translatorskiej konkurencji, jak również – co bardzo istotne – nie bez udziału samych tłumaczek i tłumaczy. Tekst sygnalizuje najważniejsze translatologiczne monografie i zbiory esejów, książki z wywiadami, biografie przekładowczyń i przekładowców, a także manifesty i dyskusje ostatnich lat.

Słowa kluczowe: przekładoznawstwo, przekład literacki, *Translator Studies*, *translator’s turn*, zwrot ku tłumaczom

Translator's Turn, głośna książka Douglasa Robinsona z 1991 roku (Robinson, 1991), tylko w pewnym stopniu zapowiadała proces, który w polskim dyskursie przekładoznawczym funkcjonuje jako „zwrot ku tłumaczowi” (Heydel, 2020: 27; Kita-Huber, Makarska, 2020: 7). Choć być może właściwsza byłaby forma włączająca: „zwrot ku tłumaczom”; skądinąd nie sposób wykluczyć, że zwrot ku tłumaczom powoli się przygotowuje, trend już jest zauważalny. Owszem, Robinson, skupiony na somatycznym wymiarze procesu przekładu – na somatycie tłumaczy – proponował nowy, fizykalistyczny paradygmat badań, zasadniczo jednak w jego ujęciu to nie badacze, ale tłumacze wykonywali zwrot, τρόπος – np. metonimiczny względem tekstu oryginalnego.

Właściwy zwrot ku tłumaczom w światowych badaniach nad przekładem zapoczątkował Andrew Chesterman, który w 2009 roku postulował powstanie *Translator Studies*, „badań tłumaczoznawczych” (Chesterman, 2009). Jego postulaty trafiły na swój czas. *Translator Studies* nie ograniczają się dziś do ujęć poetologicznych, biograficznych ani archiwistycznych, wspieranych przez równoległy zwrot archiwalny w humanistyce (Marzec, 2022). Zwrot ku tłumaczom nałożył się bowiem na nieco wcześniejszy zwrot etyczny, a wszystko wydarzyło się w ramach zwrotu kulturowego (Heydel, 2009). Jak pisała o tym nachyleniu badawczym Magda Heydel, „[k]ształt artystyczny tekstu przekładanego jest odbiciem postaw ideologicznych i interesów ekonomicznych, w służbie których – lub przeciwko którym – działa tłumacz. W takim razie tłumaczenie nie może być niewinne, neutralne i przezroczyste ani całkowicie niezależne; równocześnie także jego analiza i krytyka nie jest sterylną akademicką procedurą” (Heydel, 2011: 12).

W polskim przekładoznawstwie, szczególnie w nurcie literaturoznawczym, przesunięcie punktu ciężkości z tekstu i języka ku tłumaczom nastąpiło wcześniej, zapowiedziane przez książkę *Tłumacz i jego kompetencje autorskie* Anny Legeżyńskiej (1999 [1986]); Jadwiga Kita-Huber i Renata Makarska wskazują tutaj na tom *Biograficzne konteksty przekładu* pod redakcją Piotra Fasta i Anny Kozak (2002) (Kita-Huber, Makarska, 2020: 7). Specyfika tego zwrotu ku tłumaczom była jednak inna: polski zwrot dokonał się w okolicznościach odmiennych niż na

Zachodzie, a mianowicie w sytuacji uwolnienia rynku książki po 1989 roku, wielokrotnie zwiększonego zapotrzebowania na usługi tłumaczeniowe, spadku ich jakości, obniżenia prestiżu zawodu, a następnie wysycenia rynku i zwiększenia translatorskiej konkurencji (Fordoński, 2012, 2022) – i, co bardzo istotne, nie bez udziału samych tłumaczy i tłumaczy. Także oni, poniekąd jak u Robinsona, wykonali *trópos*, ruch. Ten translatorski gest (krok naprzód – „wystąpienie z szeregu”?) bywa ujmowany jako *coming out*.

Właśnie do takiego *coming outu* wzywał w 2012 roku tłumaczy Sławomir Paszkiet, w dość ciemnych barwach odmalowując społeczną i ekonomiczną sytuację tłumaczy, w oparciu o powstały na zlecenie Instytutu Książki *Raport o sytuacji tłumaczy literackich w Polsce* (Paszkiet, 2012: 11). Z kolei Jerzy Jarniewicz odnotowywał coraz liczniejsze przypadki translatorskich *coming outów* – ze stron tytułowych na okładki książek (Jarniewicz, 2011). Notabene, jeden z najbardziej wyrazistych przykładów stanowi jego własne *100 wierszy wypisanych z języka angielskiego* (Jarniewicz, przeł., 2018): na okładce tomu znajduje się tylko tytuł oraz napis „w przekładzie Jerzego Jarniewicza”, a we wnętrzu tej autorskiej antologii przekładów nazwiska autorek i autorów zamieszczonych wierszy widnieją – w polskiej tradycji bezprecedensowo – nie nad, ale pod tekstami, w dodatku zapisane czcionką znacznie mniejszą niż tytuły, a nawet same utwory. To w rzeczy samej jest książka poetycka Jarniewicza – w jego wyborze i tłumaczeniu.

Warto jednak przypomnieć, że Wydawnictwo Literackie już w latach 70. zamieszczało nazwiska tłumaczy, także mniej znanych, na okładkach serii przekładów poezji. Można argumentować, że książka Legeżyńskiej nie pojawiła się w próżni – w środowisku tzw. poznańskiej szkoły translatologicznej od połowy lat 60. prowadzono badania nad poetykami tłumaczy. Sięgnijmy jeszcze głębiej: może nie pełen zwrot, ale z pewnością głęboki ukłon w stronę tłumaczy wykonał Wacław Borowy swoją rozprawą *Boy jako tłumacz* (Borowy, 1922).

W minionym trzydziestoleciu nie doświadczamy więc raptownej dyskontynuacji tradycji Venutiańskiej niewidzialności tłumaczy, którzy w Polsce zwłaszcza w czasach PRL-u cieszyli się pewnym zawodowym

prestżem (Skibińska, 2008; Paszkiet, 2012). Obserwujemy jednak wyraźne wzmoczenie widoczności tłumaczenia jako działalności artystycznej oraz jako przedmiotu refleksji: przekładoznawczej, ale także historyczno- i krytycznoliterackiej. W ostatnich latach oprócz skoncentrowanych na tłumaczach monografií naukowych (m.in. Rajewska, 2007; Skwara, 2010; Brajerska-Mazur, 2012; Heydel, 2013; Romanowska, 2017) ukazywały się książki z wywiadami (Zaleska, 2015; Pluszka, 2016; de Bończa Bukowski, Zarychta, 2021) oraz biografie tłumaczek i tłumaczy (Słomczyńska-Pierchalska, 2003; Kuczyński, 2011, 2017; Augustyniak, 2016; Umiński, 2022).

W minionej dekadzie pojawiły się książki tłumaczy-praktyków, dotyczące przekładu literackiego, a więc specjalistyczne, a jednak nie tylko przez specjalistów czytane: *Gościnność słowa. Szkice o przekładzie literackim* (Jarniewicz, 2012) oraz *Tłumacz między innymi. Szkice o przekładach, językach i literaturze* (Jarniewicz, 2018c); *Pięć razy o przekładzie* (Łukasiewicz, 2017); *Na okrężnych drogach. Tłumaczenie literackie i jego światy* (Sławek, 2021). Powstały nowe translatorskie nagrody, poświęcone tłumaczom festiwale (gdański „Odnalezione w tłumaczeniu” – pięć codwuletnich edycji od 2015 roku), regularne cykle spotkań z tłumaczkami i tłumaczami ruszyły w Sopocie („Przekład przed publikacją”), w Warszawie („Przekład przed korektą”), w Krakowie („Przekładowo rzecz ujmując”), w Poznaniu („Wierni, piękni, niewidzialni”) i w Szczecinie („Zagubieni w przekładzie”). W tłumaczoznawczej perspektywie szczególnie istotnymi momentami ostatnich lat były także: powstanie Stowarzyszenia Tłumaczy Literatury (2010), zajmującego się reprezentacją i ochroną interesów tłumaczy literackich w Polsce, oraz założenie skupiającego dziś już ponad tysiąc członkiń i członków internetowego Forum Tłumaczy Literatury, jak również zorganizowanie I Kongresu Polskiego Przekładoznawstwa w Krakowie, z bardzo mocnym panelem poświęconym translatorskiej biografistyce (2022).

Jeśli zaś chodzi o wy-tłumaczenia samych tłumaczy (Balcerzan, 2007: 7), tłumaczoznawcze trzydziestolecie otwiera *Mały, lecz maksymalistyczny manifest translatologiczny* Stanisława Barańczaka (1990) wraz z narosłą wokół niego ożywioną dyskusją, przedrukowany

w książce *Ocalone w tłumaczeniu* (Barańczak, 1992). Wypowiedzi tłumaczek i tłumaczy o charakterze manifestowym jako osobne publikacje stają się coraz rzadsze, przy czym stanowią element całych pisanych przez tłumaczy książek o tłumaczeniu – i to już pewne *novum* (enigmatyczne *Fu wojny, albo tłumacz w wyprawie na Wschód*: Bartnicki, 2012; biografia równoległa tłumaczki: *Sara – Irena – Elżbieta*: Tabakowska, 2020; *Łódź Ulissesa*: Świerkocki, 2021), choć i tu można wskazać precedens w postaci *Diabelnych tarapatów* Marii Kureckiej (1970); przenikają one też do wywiadów oraz translatorskich przedmów i posłowi. Zmienia się – tj. obniża – temperatura polemik przekładowych (zwłaszcza w stosunku do polemiki Stanisław Barańczak – Grzegorz Musiał z 1994 roku); oprócz sporów o konkretne przetłumaczone dzieło w minionych latach toczyły się dyskusje o kompetencje autorskie tłumaczy (w „Literaturze na Świecie” i „Tygodniku Powszechnym”: Balcerzan, 2013; Jarniewicz; 2013) oraz o odpowiedzialność tłumaczy wobec czytelników (na łamach internetowego „Dwutygodnika”: Jarniewicz, 2018a, 2018b; Lisowski, 2018). Dyskusje krytyczno- i okołoprzekładowe coraz częściej przenoszą się bowiem do Internetu, angażując nieprofesjonalną publiczność literacką w nieznanym wcześniej stopniu (Rozwadowska, 2021).

Literatura

- Augustyniak A., 2016, *Irena Tuwim: Nie umarłam z miłości. Biografia*, Trzecia Strona, Warszawa.
- Balcerzan E., 2007, *Wstęp do pierwszego wydania*, w: *Pisarze polscy o sztuce przekładu 1440–2005*, red. E. Balcerzan, E. Rajewska, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, s. 5–12.
- Balcerzan E., 2013, *Zmiana czyli kontynuacja*, „Literatura na Świecie”, nr 1–2, s. 498–499.
- Barańczak S., 1990, *Mały, lecz maksymalistyczny manifest translatologiczny*, „Teksty Druge”, nr 3, s. 7–66.
- Barańczak S., 1992, *Mały, lecz maksymalistyczny manifest translatologiczny*, w: S. Barańczak, *Ocalone w tłumaczeniu. Szkice o warsztacie tłumacza poezji z dołączeniem małej antologii przekładów*, Wydawnictwo a5, Poznań, s. 13–63.

- Bartnicki K., 2012, *Fu wojny, albo tłumacz w wyprawie na Wschód*, Ha!art, Kraków.
- de Bończa Bukowski P., Zarychta P., 2021, *Między literaturami. Rozmowy z tłumaczami o pisarzach języka niemieckiego*, Universitas, Kraków.
- Borowy W., 1922, *Boy jako tłumacz*, [b.n.w.], Warszawa.
- Brajska-Mazur A., 2012, *Filutka z filigranu paraduje w cudzym losie. Wisława Szymborska w anglojęzycznym przekładzie Stanisława Barańczaka i Clare Cavanagh*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.
- Chesterman A., 2009, *The Name and Nature of Translator Studies*, „Hermes”, no. 42, s. 13–22.
- Fast P., Kozak A., red., 2002, *Biograficzne konteksty przekładu*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice.
- Fordoński K., 2012, *Rynek przekładu literackiego w Polsce po roku 2000*, w: *Rola tłumacza i przekładu w epoce wielokulturowości i globalizacji*, red. M. Ganczar, P. Wilczek, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice, s. 83–105.
- Fordoński K., 2022, *Polish Literary Translation Market and Literary Translators: 1989–2021*, w: *Komunikacja międzykulturowa w świetle współczesnej translatologii*, t. 9, *Języki, teksty, interpretacje*, red. E. Kujawska-Lis, A. Krawczyk-Łaskarzewska, O. Letka-Spychała, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn, s. 19–28.
- Heydel M., 2009, *Zwrot kulturowy w badaniach nad przekładem*, „Teksty Drugie”, nr 6, s. 21–33.
- Heydel M., 2011, *Import, szmugiel i zdrada*, „Tygodnik Powszechny”, nr 3251 (44), s. 10–12.
- Heydel M., 2013, *„Gorliwość tłumacza”. Przekład poetycki w twórczości Czesława Miłosza*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Heydel M., 2020, *Kto tłumaczy? Sylwetka tłumacza w najnowszych badaniach przekładoznawczych*, w: *Wyjść tłumaczowi naprzeciw. Miejsce tłumacza w najnowszych badaniach translatologicznych*, red. J. Kita-Huber, R. Makarska, Universitas, Kraków, s. 23–44.
- Jarniewicz J., 2011, *Niech nas zobaczą, czyli translatorski coming out*, „Twórczość”, nr 4, przedruk w: J. Jarniewicz, 2012, *Gościnność słowa. Szkice o przekładzie literackim*, Znak, Kraków, s. 7–22.
- Jarniewicz J., 2012, *Gościnność słowa. Szkice o przekładzie literackim*, Znak, Kraków.
- Jarniewicz J., 2013, *Tłumaczom wara!*, „Tygodnik Powszechny”, nr 19, <https://www.tygodnikpowszechny.pl/tlumaczom-wara-19314> [dostęp: 8.07.2025].

- Jarniewicz J., 2018a, *Szyf zwycięzca*, „Dwutygodnik”, nr 242, <https://www.dwutygodnik.com/artukul/7939-szyf-zwyciezca.html> [dostęp: 8.07.2025].
- Jarniewicz J., 2018b, *Tłumacz do rozmowy czy do wynajęcia?*, „Dwutygodnik”, nr 247, <https://www.dwutygodnik.com/artukul/8030-tlumacz-do-rozmowy-czy-do-wynajecia.html> [dostęp: 8.07.2025].
- Jarniewicz J., 2018c, *Tłumacz między innymi. Szkice o przekładach, językach i literaturze*, Ossolineum, Wrocław.
- Jarniewicz J., przeł., 2018, *100 wierszy wypisanych z języka angielskiego*, Biuro Literackie, Stronie Śląskie.
- Kita-Huber J., Makarska R., 2020, *Wyjść tłumaczowi naprzeciw. Wprowadzenie*, w: *Wyjść tłumaczowi naprzeciw. Miejsce tłumacza w najnowszych badaniach translologicznych*, red. J. Kita-Huber, R. Makarska, Universitas, Kraków, s. 5–19.
- Kuczyński K.A., 2011, *Karl Dedecius. Szkice z życia i twórczości*, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Płock.
- Kuczyński K.A., 2017, *Karl Dedecius*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kurecka M., 1970, *Diabelne tarapaty*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Legeżyńska A., 1999, *Tłumacz i jego kompetencje autorskie: na materiale powojennych tłumaczeń z A. Puszkina, W. Majakowskiego, I. Kryłowa, A. Błoka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Lisowski R., 2018, *Tłumacze wszystkich światów*, „Dwutygodnik”, nr 247, <https://www.dwutygodnik.com/artukul/8012-tlumacze-wszystkich-swiatow.html> [dostęp: 8.07.2025].
- Łukasiewicz M., 2017, *Pięć razy o przekładzie*, Karakter – Instytut Kultury Miejskiej, Kraków–Gdańsk.
- Marzec L., 2022, *Papiery po Iłłakowiczównie. Archiwum jako przedmiot badań*, Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa.
- Paszkiel S., 2012, *Zarobić nie zarobisz, ale co się nacytasz, to twoje*, „Tygodnik Powszechny”, nr 3297 (38), s. 10.
- Pluszka A., 2016, *Wte i wewte. Z tłumaczami o przekładach, słowo/obraz terytoria*, Gdańsk.
- Rajewska E., 2007, *Stanisław Barańczak – poeta i tłumacz*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Robinson D., 1991, *The Translator's Turn*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore–London.

- Romanowska A., 2017, *Za głosem tłumacza. Szekspir Iwaszkiewicza, Miłosza i Gałczyńskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Rozwadowska K., 2021, *Krytyka przekładu w cyberprzestrzeni – nowe szanse i wyzwania (na przykładzie tłumaczeń „Mistrza i Małgorzaty” Michaiła Bułhakowa)*, „Przekładaniec”, nr 42, s. 144–159.
- Skibińska E., 2008, *Kuchnia tłumacza. Studia o polsko-francuskich relacjach przekładowych*, Universitas, Kraków.
- Skwara M., 2010, „Polski Whitman”. *O funkcjonowaniu poety obcego w kulturze narodowej*, Universitas, Kraków.
- Sławek T., 2021, *Na okrężnych drogach. Tłumaczenie literackie i jego światy*, Karakter – Instytut Kultury Miejskiej, Kraków–Gdańsk.
- Słomczyńska-Pierchalska M., 2003, *Nie mogłem być inny. Zagadka Macieja Słomczyńskiego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Świerkocki M., 2021, *Łódź Ulissesa, czyli siedem lat i osiemnaście godzin z Jamesem Joyce’em w Dublinie i nie tylko*, Oficyna, Łódź.
- Tabakowska E., 2020, *Sara – Irena – Elżbieta*, Wydawnictwo Austeria, Kraków–Budapeszt–Syrakuzy.
- Umiński K., 2022, *Trzy tłumaczki*, Marginesy, Warszawa.
- Zaleska Z., 2015, *Przejęzyczenie. Rozmowy o przekładzie*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec.

EWA RAJEWSKA – Associate Professor, Institute of Polish Philology, Faculty of Polish and Classical Philology, Adam Mickiewicz University in Poznań, Poland / dr hab., prof. UAM, Instytut Filologii Polskiej, Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska.

Literary scholar, translation studies scholar, literary translator from English, and academic editor of translations in the field of the humanities. Associate professor at the Institute of Polish Philology, Adam Mickiewicz University in Poznań, where she heads the translation specialisation in the Polish Studies MA programme. She has published, among others, the following books: *Stanisław Barańczak – poeta i tłumacz* [Stanisław Barańczak – Poet and Translator] (Poznań 2007), *Domysł portretu. O twórczości oryginalnej i przekładowej Ludmiły Marjańskiej* [The Conjecture of the Portrait. On the Original and Translational Works of Ludmiła Marjańska] (Kraków 2016), *Stulecie poetek polskich. Przekroje – tematy – interpretacje* [A Century of Polish Women Poets. Cross-Sections – Themes – Interpretations] (with

J. Grądział-Wójcik, A. Kwiatkowska and E. Sołtys-Lewandowska; Kraków 2020). She translated *The Philosophy of Literary Form* by Kenneth Burke (*Filozofia formy literackiej*, Gdańsk 2014), as well as novels by Jane Austen, Alan Bennett, Tan Twan Eng, George Orwell and Eva Stachniak, and children's books by Joan Aiken, Lauren Child and Eleanor Farjeon. Member of the editorial board of "Przekładaniec. A Journal of Translation Studies." Chair of the board of the Western Branch of the Association of Literary Translators.

Literaturoznawczyni, tłumaczka literacka z języka angielskiego, redaktorka naukowa przekładów z dziedziny humanistyki. Profesor uczelni w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, gdzie kieruje specjalnością przekładową na polonistycznych studiach magisterskich. Opublikowała m.in. książki: *Stanisław Barańczak – poeta i tłumacz* (Poznań 2007), *Domysł portretu. O twórczości oryginalnej i przekładowej Ludmiły Marjańskiej* (Kraków 2016), *Stulecie poetek polskich. Przekroje – tematy – interpretacje* (z J. Grądział-Wójcik, A. Kwiatkowską i E. Sołtys-Lewandowską; Kraków 2020). Przełożyła *The Philosophy of Literary Form* Kennetha Burke'a (*Filozofia formy literackiej*, Gdańsk 2014), a także powieści Jane Austen, Alana Bennetta, Tan Twan Enga, George'a Orwella i Ewy Stachniak oraz książki dla dzieci pióra Joan Aiken, Lauren Child i Eleanor Farjeon. Członkini redakcji pisma „Przekładaniec. A Journal of Translation Studies”. Przewodnicząca zarządu Oddziału Zachodniego Stowarzyszenia Tłumaczy Literatury.

E-mail: rajewska@amu.edu.pl